

El presidi colonial dels *ñáñigos*

Figueres, presó per a deportats durant la guerra de Cuba

La història dels *ñáñigos* a Figueres és la història d'aquells cubans d'origen divers que, per lluitar per la seva independència, pagaren el preu de la deportació a l'atramuntanat castell de Sant Ferran, convertit en presó colonial per acollir-los.

DAVID GARCÍA ALGILAGA > TEXT

La relació Catalunya - Cuba es manté present a casa nostra enmig d'una atmosfera vuitcentista, romàntica i exòtica a través de manifestacions festives que recorden els indians i els *americanus*, que és com es denominen els pocs que tornaren havent fet fortuna i que l'ostentaren aixecant atractives cases d'estil colonial en les viles que els veieren néixer.

La història d'aquells *ñáñigos* deportats a Figueres també forma part del vincle cubà, però no és ni coneguda ni recordada. És una història oblidada que mereix ser recuperada.

Per entendre per què van estar emprisonats a Figueres a les darreries del segle XIX uns deportats cubans identificats popularment amb un nom d'origen africà, cal que retrocedim en el temps i viatgem d'Europa a l'Àfrica, del continent negre al Carib, i de les Antilles a casa nostra, amb les bodegues atapeïdes d'aiguardent, esclaus i sucre.

A inicis del XIX, Cuba es va convertir en el major productor mundial de sucre i en la colònia espanyola més rica —la perla de les Antilles!—, amb un sistema econòmic basat en la canya de sucre, el tabac i els esclaus.

Molts d'aquests provenien de la regió africana del Calabar, una regió meridional de l'actual Nigèria on vivien tribus d'ètnia bantu. Aquestes tribus varen arribar a tenir societats paral·leles, masculines i combatives, amb què s'as-

Les guerres de Cuba varen provocar la persecució i criminalització de tots aquells susceptibles de ser insurrectes, i els englobaren tots, delinqüents i enemics, dins d'un mateix sac amb l'etiqueta *ñáñigo*

>> *El ñáñigo, segons un dibuix de Víctor Patricio de Landaluze que il·lustrava un article d'Enrique Fernández Carrillo per al llibre Tipos y costumbres de la isla de Cuba. (L'Havana, 1881).*

seguraren el respecte mutu i la captura i venda d'esclaus per al mercat americà. L'essència d'aquestes societats, anomenades lleopard, varen arribar a Cuba de la mà dels capturats, i, com que als esclaus se'ls permetia organitzar-se segons la seva procedència, les societats lleopard varen sobreviure, amb mutacions pròpies de la transculturació, a través de la preservació de la seva cultura gràcies als *cabildos* de nació negra.

DAVID G. ALGILAGA

Aquests esclaus exhomes lleopard varen desenvolupar un *ñañiquismo* cubà, fruit d'un procés d'aculturació a partir de l'herència africana, amb un caràcter masclista i un esperit orgullós i desafiant, que va materialitzar-se entre 1834 i 1836, a Regla, amb la creació de la primera corporació bàsica (*Juego*) de *ñañigos*.

En un primer moment el misteri de la societat *ñañiga* cubana va ser defensat pels negres africans, amb un fort component racista vers mulats o blancs, però aviat, ja fos pel seu caràcter desafiant o per la seva vinculació al món laboral, va ser desitjat per persones d'origen divers, entre les quals destacaven els delinqüents comuns. Dins la seva ràpida evolució, amb la seva obertura —forçada— a mulats i blancs, el *ñañiquismo* va expressar-se com una manifestació mestissa, d'origen africà però amb característiques cubanes.

Paral·lelament a l'expansió del *ñañiquisme* i a l'augment dels *Juegos*, amb la seva violència implícita, el segle XIX cubà va avançar enmig de tensions socials, conflictes bèl·lics i repressions polítiques, circumstància

>> *Vista aèria del castell de Sant Ferran de Figueres, presó d'alguns deportats cubans a la península sota el nom de ñañigos.*

que va comportar que *ñañigo* es convertís en sinònim de violència i delinqüència. Aquesta identificació va ser construïda, en part, partint d'una premissa real, però magnificada i tergiversada per les autoritats colonials, que varen intentar desprestigiar aquest col·lectiu per raons polítiques, socials i religioses. Les guerres de Cuba varen provocar la persecució i criminalització de tots aquells susceptibles de ser insurrectes, englobant-los tots, delinqüents i enemics, dins d'un mateix sac amb l'etiqueta *ñañigo*.

Tomás Estrada Palma (1835-1908) va ser capturat i deportat a Figueres, on va conviure amb el fred i la tramuntana fins que, després de la Pau de Zanjón (1878), va ser deixat en llibertat

>> *Dibuix de Manuel Alcázar que apareixia a La Ilustración Española y Americana amb el text «La Guerra en Cuba - Una conducción de prisioneros» (LIEYA, 30/04/1896).*

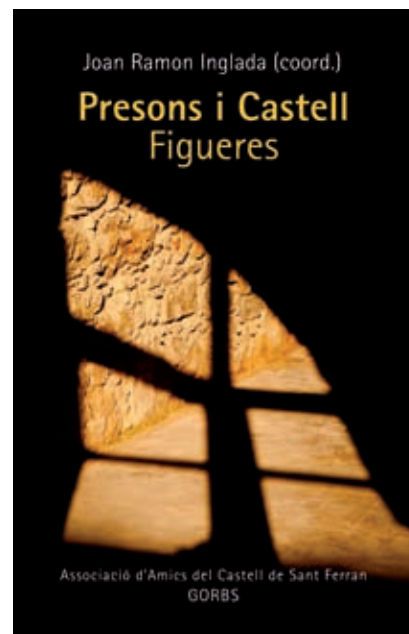
Un antecedent de l'estada de *ñañigos* a Figueres el trobem de la mà del que acabaria sent el primer presi-

>> Desde el Castillo de Figueras – Cartas de Estrada Palma (1877-1878), llibre publicat a l’Havana el 1918.

>> Tomás Estrada Palma (1835-1908), primer president de la República de Cuba (1902-1906).

>> Presons i castell – Figueres (2012), llibre que inclou el capítol «Presidi colonial a Figueres. Els ñàñigos».

dent de la República de Cuba: Tomás Estrada Palma (1835-1908). Aquest il·lustre *bayamés*, quan ostentava el càrrec de president de la República en Armes, va ser capturat i deportat a Figueres, on va conèixer amb el fred i la tramuntana fins que, després de la Pau de Zanjón (1878), va ser deixat en llibertat i va traslladar-se als EUA, des d’on, el 1902, tornaria a Cuba per ser elegit president.

Estrada va mantenir des de Figueres una notable activitat diplomàtica, mitjançant correspondència, amb els principals actors de la Guerra dels 10 anys, missives que, al cap d’uns anys, es recopilarien per compondre un llibre —De Velasco, Carlos (Introducción, bosquejo biográfico y notas): *Desde el Castillo de Figueras / Cartas de Estrada Palma (1877 – 1878)*, Sociedad Editorial Cuba Contemporánea, La Habana, 1918—, que hauria d’esdevenir un document de la deportació cubana a la península, de Cuba fins a Figueres, amb descripcions, comentaris, impressions, anècdotes i amb un element que es repeteix: el vent del nord, la tramuntana.

Amb el *Grito de Baire* (1895) va esclatar la definitiva guerra de Cuba,

durant la qual les deportacions varen augmentar notablement com a conseqüència tant de l’increment de la conflictivitat, com per la política repressiva del general espanyol Valeriano Weyler.

Els *ñàñigos* que varen tenir com a destí la ciutat empordanesa arribaven a l’estació de Figueres, després de setmanes de viatge, escortats per la Guàrdia Civil, amb un aspecte penós. La darrera etapa, potser la més humiliant —la que havien de fer a peu fins al Castell, travessant la ciutat davant la mirada de molts curiosos que, per exemple, veien per primer cop un negre— es va convertir en un espectacle.

Entre desembre de 1896 i febrer de 1897 va arribar el gruix de *ñàñigos* a Figueres, uns tres-cents presoners cu-

Entre desembre de 1896 i febrer de 1897 va arribar el gruix de ñàñigos a Figueres, uns tres-cents presoners cubans que varen viure una estada molt diferent de la que havia viscut Estrada

bans que varen viure una estada molt diferent a la que havia viscut Estrada. Les baixes temperatures, l’alimentació inadequada i el captiveri varen provocar malalties i morts entre els deportats, i maldecaps a les autoritats municipals.

Sortides de malalts fins a l’hospital, trasllats de cadàvers fins al cementiri, vagues de fam col·lectives dins el castell, intents de fuga... els *ñàñigos* es feren coneguts a Figueres i, per interès o per llàstima, la gent va generar certa empatia amb ells i fins i tot van sol·licitar-ne la repatriació.

La immensa majoria d’aquells *ñàñigos* varen haver d’esperar que les autoritats espanyoles, després de la Pau de París, organitzessin la repatriació per poder tornar a casa. El desembre de 1898 tots els presoners cubans supervivents, excepte un que estava agonitzant, varen desfer el camí que havien fet mesos abans, caminaren fins a l’estació, pujaren en un tren que venia de Portbou, i embarcaren a Barcelona en un vapor que els va tornar a la seva Cuba.

David García Algilaga
és llicenciat en història.